

УДК 316.2

В.Судаков,
завідувач кафедри теорії та історії соціології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
доктор соціологічних наук, професор доцент кафедри соціології

СУСПІЛЬСТВО БЕЗ ДОВІРИ: ІННОВАЦІЙНА СТРАТЕГІЯ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ СКЛАДНОЇ СОЦІОЛОГІЧНОЇ ПРОБЛЕМИ

Общество без доверия / Под ред. Е.Головахи, Н.Костенко, С.Макеева. - Киев, Институт социологии НАН Украины, 2014. - 338 с.

На перший погляд, назва колективної монографії, підготовленої під редакцією провідних українських соціологів виглядає дещо парадоксально. Адже базові соціологічні уявлення про суспільство як певний тип організації колективного життя людей цілком закономірно обумовлюють потреби в розвитку фундаментальних та прикладних досліджень соціального явища довіри як основоположного чинника соціальної інтеграції та відтворення ціннісно-нормативних засад соціального порядку. Тому важливим принципом сучасної соціологічної теорії соціальної довіри є певна система аргументів щодо атрибутивного статусу довіри в організації взаємодій та комунікацій консенсусного, кооперативного, конкурентного та конфліктного характеру (див. праці П.Бурдьо, Ю.Габермаса, Е.Гіденса, Дж.Коулмена, Н.Лумана, Р.Патнема, Фр.Фукуями, П.Штомпки та ін.).

Слід зазначити, що таке поширене у наукових колах розуміння довгий час не сприяло формуванню та розвитку альтернативної стратегії наукового пошуку, яка націлена на ідентифікацію онтологічних суперечностей та аргументацію можливості вивчення довіри як конфліктогенного та деструктивного соціального явища. Таким чином, цілком правомірно виникає питання: чи можна розглядати довіру як причину виникнення гострих соціальних конфліктів, соціальної деградації та руйнації усталених соціальних взаємодій?

В рецензованій монографії робиться акцент на тому, що в будь-якому суспільстві низький рівень соціальної довіри «є чітким індикатором соціального неблагополуччя, передумовою виникнення конфліктів та криз». Водночас, і високий рівень соціальної довіри до соціальних інститутів, зокрема до інститутів влади, є також значущим деструктивним чинником. «Нерідко масова сліпа довіра до влади стає джерелом деградації та краху суспільства з наступним тривалим періодом його відродження з соціальних руїн. У цьому контексті рівень недовіри до неефективної влади в Україні можна розглядати певним чином як конструктивний елемент суспільного розвитку» (с.8).

Зазначимо, що в монографії, на жаль, немає чіткої відповіді на певне коло теоретичних питань, пов'язаних з ідентифікацією загальних онтологічних характеристик недовіри як соціального явища. Неважко помітити, що у даній праці феномен соціальної недовіри розглядається в релятивній площині соціологічного аналізу – тобто сама соціальна недовіра аналізується як певний тимчасовий стан відтворення суперечливих за своїми наслідками соціальних інтеракцій. Саме тому вивчення соціальної недовіри аргументується у якості важливого об'єкта емпіричних соціологічних досліджень, націлених на з'ясування шляхів та технологічних способів посилення соціальної довіри в українському суспільстві як найважливішої умови здійснення ефективних реформаторських дій. «Чому проблема соціальної недовіри є актуальною в сучасних умовах розвитку українського суспільства? Головна причина полягає у тому, що соціальна довіра є однією із визначальних передумов реформування політичної системи та економіки, без якої перспектива виходу країни з пострадянської кризи залишається доволі невизначеною. А необхідні реформи не можуть бути реалізовані в повному обсязі та загалом ефективно, якщо в суспільстві відсутня атмосфера довіри до змісту та спрямованості реформ та до самих реформаторів» (с.9).

На наш погляд, наведена аргументація загалом обумовлює структурну композицію монографії, яка складається зі вступу, трьох розділів та висновків.

У розділі I «Соціологічна інтерпретація довіри» (с.13-110) здійснено інноваційне за своїм змістом узагальнення соціологічних концептуалізацій довіри: 1) як соціального ресурсу (автори М.Паращевін, Н.Соболева, Т.Стеценко). 2) як чинника легітимації соціального порядку (В.Резнік), 3) як елемента системи економічних відносин (Р.Гоч). У даному розділі вченим вдалося розкрити суперечливий характер феномену довіри на основі критичного аналізу існуючих підходів, спрямованих на ідентифікацію функціональних та дисфункціональних рис довіри. Авторами справедливо звернута увага на важливість розуміння довіри як ресурсу соціального контролю, а також аргументована значущість вивчення онтологічної специфіки процесу соціальної інтеграції на основі недовіри. Така позиція авторів розділу, на наш погляд, є цілком конструктивною та заслуговує підтримки, оскільки вона спрямована на змістовну критику поширеного спрощеного погляду на недовіру «як на факт відсутності довіри» (с.40).

Другий розділ монографії «Соціальний капітал та політична довіра» (с.111-165) присвячений дослідженню ролі довіри в процесах соціальної та політичної трансформації сучасного українського суспільства. У даному розділі надані переконливі докази детермінуючого впливу соціальних чинників, які обумовлюють відтворення та розвиток процесів посилення та втрати довіри. Автори даного розділу (Н.Соболева та О.Вишняк) на основі даних емпіричних соціологічних досліджень змістовно охарактеризували тенденцію прогресуючої втрати довіри до соціальних інститутів українського суспільства. Наведена у даному розділі аргументація, як нам здається, значно розширює пізнавальні горизонти пошуку відповіді на важливе фундаментальне питання: який тип соціального порядку формується і реально існує в Україні в умовах, коли провідною смисложиттєвою

орієнтацією 57% громадян у 2012 році було переконання що «саме безпечне – не довіряти нікому» (с.121)?

У розділі 3 «Реформи в ситуації недовіри» (с.169-318) здійснена систематизація результатів емпіричних соціологічних досліджень проведених Інститутом соціології НАН України за останні два десятиріччя. Основними тематичними напрямками такої систематизації стала проблематика: 1) відношення до влади (Л.Малиш); 2) масового ставлення до процесу запроваджених реформ (О.Резнік, Т.Любива); 3) сприйняття та оцінки громадянами реформаційних ініціатив (Н.Костенко, О.Максименко). Вочевидь слід погодитися з висновками вчених, що загальна ситуація масової недовіри до запроваджених в Україні реформ обумовлена складними обставинами орієнтованості переважної більшості громадян на «інформаційний шум» як головне джерело знань про реформи; неповного знання стосовно сутності модернізаційних ініціатив та механізмів їх впровадження; вимушеного прийняття людьми нововведень які приймалися владою без їх участі (с. 314-316).

Особливої уваги заслуговує написана Н.Костенко та С.Макеєвим заключна частина колективної монографії, яка присвячена осмисленню пізнавальних перспектив наукової розробки соціології недовіри як нової спеціалізованої соціологічної теорії та нового тематичного напрямку розвитку соціологічної науки (с.319-337). Концептуальною основою такої теорії, на думку вчених, може бути підтверджена емпіричними дослідженнями світоглядна позиція, згідно якої «сучасне (модерне) суспільство ніяким чином не виключає того, що домінуючим у ньому настроєм є фіксована опитуваннями громадської думки недовіра, як це констатується і для України»(с.322). Саме тому, на думку вчених, важливо дослідити процес трансформації заснованих на імперативі довіри формальних та неформальних норм, а, звідси, і пояснити «яким чином заповнююча соціуми недовіра буде впливати на ресурсно усталені екзистенціали людського існування, зокрема такі, як віра або надія»(с.335).

Позитивно оцінюючи зміст колективної монографії, важливо підкреслити що реалізована в трьох розділах праці дослідницька стратегія є конструктивною та цілком продуктивною в аспекті розвитку сучасної теоретичної та прикладної соціології. Текст монографії виразно демонструє інноваційний характер запропонованої пізнавальної стратегії, яка загалом спрямована на ще і на те, щоб привернути увагу більш широкого кола вчених до дослідження проблеми недовіри. Саме тому, як нам здається, автори не намагаються нав'язати читачу власних визначень понять «довіра» та «недовіра», вдало розкриваючи дискусійні аспекти концептуальних тлумачень змісту даних понять.

Як наукова праця монографія містить певні дискусійні положення, які потребують додаткової конкретизації. А це як раз і є стимулом для розвитку подальших соціологічних досліджень проблеми соціальної недовіри. Матеріал монографії може бути використаним у якості важливого інформаційного джерела, необхідного для дисертаційних досліджень та для розробки нових соціологічних спецкурсів. На жаль, монографія, викидана невеликим накладом (300 примірників). Проте є надія, що дана книга, незважаючи на певні труднощі її придбання, сприятиме розвитку інтелектуальної культури соціологів.

надійшла до редколегії 12.10.2015